

Saribayeva Umida Sattarovna,

Toshkent davlat pedagogika universiteti "Umumiy psixologiya" kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

ZAMONAVIY OILA VA GENDER TENGLIK MUAMMOLARI

UO'K: 316.346.

DOI: 10.34920/SO/VOL_2023_ISSUE_2_8

SARIBAYEVA U.S. ZAMONAVIY OILA VA GENDER TENGLIK MUAMMOLARI

Mazkur maqolada bugungi zamonaviy oilalarda gender tenglikni namoyon bo'lishida ta'limiy jarayonlarning o'рни ijtimoiy jarayonlarning o'ziga xos ta'siri asoslangan. Jamiyatning rivojlanishida erkaklar va ayollarning rolini birdek oshirish lozimligi ta'kidlangan. Bir qator adabiyotlar tahlili yoritilgan.

Tayanch so'z va tushunchalar: zamonaviy o'zbek oilasi, ta'limiy jarayon, gender tenglik, milliy-etnik qadriyatlar, jamiyatning rivojlanishida erkaklar va ayollarning roli.

САРИБАЕВА У.С. СОВРЕМЕННАЯ СЕМЬЯ И ПРОБЛЕМЫ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

В статье обосновано специфическое влияние социальных процессов на роль образовательных процессов в проявлении гендерного равенства в современных семьях. Подчеркивалась необходимость равномерного повышения роли мужчин и женщин в развитии общества. Освещается анализ ряда литератур.

Ключевые слова и понятия: современная узбекская семья, образовательный процесс, гендерное равенство, национально-этнические ценности, роль мужчин и женщин в развитии общества.

SARIBAYEVA U.S. PROBLEMS OF MODERN FAMILY AND GENDER EQUALITY

The article substantiates the specific influence of social processes on the role of educational processes in the manifestation of gender equality in modern families. The necessity of evenly increasing the role of men and women in the development of society was emphasized. The analysis of a number of literature is highlighted.

Key words and concepts: modern uzbek family, educational process, gender equality, national and ethnic values, the role of men and women in the development of society.

Kirish.

O'zbekistonda bugungi kun zamonaviy ta'limining gender tengligiga erishishda o'ziga xos roli mavjud bo'lib ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish bilan bog'liq bir qator dasturlar, qonun hujjatlari, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentning xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash, xususan, gender tengligi va ayollarni zo'ravonlik va zulmdan himoya qilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqomini kuchaytirish to'g'risidagi farmon va qarorlari qabul qilinib, gender tengligi bo'yicha milliy strategiyani qabul qilish rejasi ham mavjudligi ta'kidlangan¹.

Ma'lumki, 1948 yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo'lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida «Hamma odamlar o'z qadrigimati hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib tug'iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo'lishlari kerak», deya ta'rif berilgan. BMT tomonidan 1966 yilda qabul qilingan yana bir xalqaro hujjat – Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 3-moddasida ta'kidlanishicha, «Mazkur paktida ishtirok etuvchi davlatlar erkaklar va ayollar uchun ushbu Paktda ko'rib chiqilgan barcha fuqarolik va siyosiy huquqlardan bir xilda foydalanishini ta'minlash majburiyatini oladi»².

Shu o'rinda asrlar davomida sayqal topib kelayotgan milliy qadriyatlarni to'g'ri anglab yetmaslik, ijtimoiy, umuminsoniy qoidalarni erkaklar tomonidan shaxsiy tarkibda buzib talqin qilinishi, tushunilishi, er-xotin xissiy-intim munosabatlarida ayollar rolini to'laqonli bajarilmasligi, stereotiplar ta'sirida ayollarning tabiatiga nomuvofiq xatti-harakatlari gender tengsizlikka, kamsitilishga sabab bo'lib qolmoqda.

Mavzuning dolzarbligi xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash, ijtimoiy faolligini oshirish, xususan, gender tengligi va ayollarni zo'ravonlik va zulmdan himoya qilish, ijtimoiy-psixologik muammolarini aniqlash, zarur amaliy tavsiyalar ishlab chiqish tadqiqot ishi-

mizning dolzarbligini yanada oshiradi va uni empirik o'rganish lozimligini taqozo etadi.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

Xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilgan mustaqil davlatimiz xalqaro huquqning umume'tirof etilgan talablaridan kelib chiqib o'z milliy qonunchiligida ayollar va erkaklar tengligi masalasiga jiddiy ahamiyat berib kelmoqda. Ammo, milliy qonunchiligimizda yoritilgan ayollar va erkaklar tengligini qonuniy kafolatlari ishlab chiqilganligiga qaramasdan oilaviy nizolarning aksariyat sabablari erkaklar tomonidan ayol huquqlarini ayrim holatlarda poymol qilinishi, ko'p holatlarda ayollar huquqlarini tan olinmasligi sababli ziddiyatlarni kelib chiqayotganligi, fikrimizcha muammoning etnopsixologik jihatlarini xam o'rganish zarurligini ko'rsatadi va o'zbek oilalarida erkaklar tomonidan xotin-qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga nima uchun va qanday sababga ko'ra yetarlicha ahamiyat berilmayotganligini milliy yoki psixologik jihatlari mavjudmikan, degan savolni vujudga keltiradi³. Yangilanayotgan O'zbekistonda gender tenglikni namoyon bo'lishida milliy-etnik qadriyatlarining o'ziga xos ta'siri mavjud. Bu kabi o'ziga xoslik er-xotinlarning o'zaro munosabatlari va muloqot jarayoniga, gender tenglikni namoyon bo'lishiga xam ta'sir ko'rsatadi⁴.

Ayniqsa oilaning katta vakillari oldida yosh er-xotinlarning bir-birlariga nisbatan his etilayotgan tuyg'ulari, mehrning ko'rinishlari, shakllarini namoyon etilmasligi, bu borada "uyat", "ayblov" kabi bir qator stereotiplarning mavjudligi xam er-xotinlarning shaxslararo munosabatlarida psixologik uyg'unlikni buzilishiga olib keladi.

Jumladan ular organizmidagi neuroassosiativ bog'lanishlardagi nomoslik; immun tizimdagi uyg'unlikni rivojlanmaganligi; odatlaridagi nomutanosiblik; o'z o'rnida "psixoemotsional", "aqliy-intellektual", "biokimyoviy", "intim-jinсий hayot" va organizmning "biologik hayot kechirish" qonuniyatlarini buzilishiga olib keli-

³ Сарибоева У.С. Ўзбек оилаларида гендер тенглик ва миллий қадриятларнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари. - Т.: "Педагогика" илмий-назарий ва методик журнали, 2020 йил, 5-сон, 3-6 б.

⁴ Saribayeva U.S. Characteristics of gender equality between husband and wife in uzbek families // Vidyabharati international interdisciplinary research journal. 2021. Web of science. 3940-3949 (Special Issue) ISSN 2319-4979. 615

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 21 июндаги Олий Мажлис Сенатидаги нутқи. - <https://president.uz/uz/lists/view/2692>

² БМТД, Инсон ривожланиши тугрисидаги маъруза. – Ташкент: 1996.

shi kuzatilgan¹. Er-xotinning yagona va hamjihat organizm sifatida uyg'unlashib borishi esa oilaning har jihatdan barqarorligini ta'minlaydi.

Passivlik, qaramlik, emotsionallik, intuitivlik, irratsionallik, empatiya kabi xususiyatlar an'anaviy ravishda ayollik fazilatlarini deb baholangan².

Ayolning umumiy gender roli «ona», «xotin», «uy bekasi», «oila o'chog'i, qo'riqchisi» rollarining mazmunini ifodalab bundan keyingina «ishchi», «professional shaxs, mutaxassis bo'lishi mumkinligi» qayd etilgan.

Erkaklarning an'anaviy gender roliga xos bo'lgan xususiyatlar «ta'minlovchi», «himoyachi», «professional shaxs», «oila boshlig'i» deb baholanib, shundan keyingina «er», «ota» rollarini o'z ichiga olishi ta'kidlangan.

Mavzu doirasidagi adabiyotlar tahlili natijasida an'anaviy qarashlarda hukmronlik, ijtimoiy faollik, tajovuzkorlik, ratsionalizm, mantiqiy fikrlash erkaklarga xos xususiyatlar deb baholanishi shakllangan stereotiplarni mavjudligini ko'rsatadi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, olimlarimiz tomonidan o'zbek oilasi misolida gender stereotiplarining erkak va ayollarning o'zaro munosabatlariga ta'siri, gender xulq-atvor, gender rollarni shakllanishiga ta'sir etuvchi milliy qadriyatlarining roli, yetarli o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi o'zbek oilalarida er-xotin gender tengligiga erishishda hissiy-psixologik, ijtimoiy-iqtisodiy, milliy-etnik qadriyatlar va psixofiziologik omillarni rolini aniqlash, gender tenglikni ta'minlanishiga xizmat qiluvchi amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida Toshkent shahar Sergeli, Yangi Hayot, Yakka Saroy tumanlari va Toshkent viloyati Ohangaron, O'rta Chirchiq tuman oilalari tanlandi.

Tadqiqotda tizimlilik, qiyosiy-mantiqiy, matematik statistik, psixologik tahlildan foydalanildi.

Tadqiqotning empirik manbaini test, anketa so'rovnomalari natijalari tashkil etdi.

Asosiy qism.

Tadqiqot ishimizda Kustova O.L. savolnomasi asosida erkaklar va ayollarni tavsiflovchi genderga xos bo'lgan - talablar, andozalar, me'yorlar, xususiyatlar, gender stereotiplari shaxsiy semantik farqlari (ShSF) o'rganildi³.

«Hayotiy-me'yoriy», «ideal-ramziy» ma'noda erkak va ayollarda mavjud bo'lgan gender stereotiplari aniqlandi, erkaklik va ayollik xulq-atvor modellari jinslar tabiatiga xos jihatlari bilan taqqoslanildi. Jumladan, «shaxsiy» sifatlarni tavsiflovchi va xususiyatlarni aniqlovchi bipolyar tasdiqlar bilan tuzilgan, kommunikativ ta'sirni idrok etish jarayonida «Ayol obrazi»ni shakllantirish nazarda tutilgan, chunki oilada ayol psixoterapevtlik vazifasini o'taydi va gender tan olinishida feminlik xususiyatlarini shakllanganligi ham muhim omil sanaladi.

Shuningdek, olib borilgan tadqiqot ishlarimizda tekshiriluvchilar shaxsiy semantik farqlash va psixosemantik eksperiment usulidan foydalanildi.

Empirik o'rganish natijalari Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda bir qator omillar aniqlab olindi:

- umumiy jozibadorlik omili;
- shaxsning mustaqilligi omili;
- hissiylik-emotsionallik omili;
- ijtimoiy maqomi;
- bog'liqlik-tobelik-qaramlik omili;
- hamdardlik ko'rsatish-empatiya omili;
- feminlik omili;
- erkaklik omili;
- androgenlik omili.

Gender sifat va xususiyatlarini tavsiflovchi tasdiqlar asosida erkak va ayollar "Hayotiy-me'yoriy", "ideal-ramziy" holatda o'zlari va turmush o'rtog'ini baholash natijalari foiz hisobi 1-jadvalda aks ettirildi.

Jozibadorlik omili ayollik (an'anaviy ravishda «ayol» fazilatlarini, erkaklik (an'anaviy ravishda «erkak» fazilatlarini, androgeniya gen-

¹ Mark Barton. <https://www.instagram.com.markbarton>.

² Минюрова С.А. Кустова О.Л. Формирование «образа женщины» в различных социальных группах. // Журнал практического психолога — 1997. — № 5. — С. 27-29; Семейная психология и семейная терапия. — 1997. — № 1. — С. 95-97.

³ Кустова О.Л. Образ женщины в современных средствах массовой информации (на примере журналов Космополитан, «ОНА», «Домашний очаг», «Ел» и др.) // Образ женщины в средствах массовой информации. Материалы декабрьской конференции Приволжский. Дом знаний, 1998.

1-jadval. Erkak va ayollar “Hayotiy-me'yoriy”, “Ideal-ramziy” holatda o'zlari va turmush o'rtog'ini baholash natijalari (foiz)

№	Tasdiqlar	Gender tafovut	Namunali oila				Nizoli oila			
			Ayolning bahosi		Erkakning bahosi		Ayolning bahosi		Erkakning bahosi	
			xaqi-qiy baho	ideal-dagi baho	xaqi-qiy baho	ideal-dagi baho	xaqi-qiy baho	ideal-dagi baho	xaqi-qiy baho	ideal-dagi baho
1.	Jozibadorlik	ayol	69	97	68	89	54	90	42	85
		erkak	67	80	81	90	43	87	62	80
2.	Shaxsning kuchi omili	ayol	72	96	67	72	68	89	78	65
		erkak	70	98	87	98	86	92	74	98
3.	Hissiy omil	ayol	67	97	65	87	56	89	66	98
		erkak	73	58	56	80	65	88	63	96
4.	Ijtimoiy hxolat	ayol	66	99	78	80	34	83	54	77
		erkak	65	92	89	98	44	92	43	84
5.	Qaramlik omili	ayol	67	25	78	97	56	50	78	60
		erkak	65	45	65	34	78	43	68	28
6.	Empatiya omili	ayol	66	98	70	96	58	87	45	87
		erkak	62	90	65	87	32	78	56	88
7.	Feminlik omili	ayol	72	89	70	96	45	92	53	88
		erkak	69	45	76	88	78	51	58	62
8.	Erkaklik omili	ayol	74	34	56	60	89	56	78	48
		erkak	68	90	87	98	54	94	75	92
9.	Androgenlik omili	ayol	87	98	68	97	58	89	56	97
		erkak	75	87	66	89	47	82	46	76

der-neytral sifatlar o'rganildi. Emotsionallik, qaramlik, empatiya, ayollik omillari ayolga nisbatan an'anaviy qarashlarni aks ettirib, namunali oilada 70-80 foiz, yuqori ko'rsatkichlar an'anaviy baholanishini ko'rsatdi, ideal bahosi bu ko'rsatkichlar bo'yicha 80-98 foizni tashkil etdi.

Erkaklik omillari uchun yuqori qadriyatlar bu erkaklarning ham jins, ham shaxs sifatida mavqeini balandligi, kuchi, ijtimoiy mavqei, zamonaviyligi, o'rganilayotgan obrazlariga nisbatan an'anaviy nuqtai nazardan dalolat berishi tasdiqlandi har ikki oilada ham erkaklar bahosida yuqori natijalarni – 80-98 foiz oraliq natijalarini berdi. Ammo nizoli oila ayollari tasdig'ida – empatiya 32 foiz, erkaklik 54 foiz baholanib, erkaklarda bu sifatlarni hayotiy me'yorlarda kam shakllanganligini tasdiqlashgan. Jumladan, nizoli oila erkaklar tomonidan ayollarga xos sifatlari kam shakllanganligini tasdiqlashdi. Bu o'z navbatida gender tenglik muammolarini hal etilmasligiga sabab bo'luvchi omil hisoblanadi

O'zbek oilalarida er-xotinlarni gender tengligi masalasi biroz tortishuvli va bu psixogenetik, psixofiziologik, psixofiziologik, ijtimoiy-psixologik, milliy-etnik omillarni

mavjudligi bilan izohlanadi. Hissiy-psixologik uyg'unlik rivojlangan er-xotinlar his-tuyg'ularida bir-birlarini sevimli inson sifatida, o'zaro ideallashgan holda idrok etish, chiroyli, aqlli, ijobiy xislatli va o'ziga xos sifatlari idrok etilishi aniqlandi. O'zaro altruizm ifodalanib, er-xotinlarda yoqimlilik tuyg'ulari ustun bo'lishi kuzatildi.

Erkaklar idrokida ayoli bilan hamkorlik, hamjihatlikni o'rnatish ko'nikmasi past darajada bo'lib, ko'p xollarda ustunlik va dominantlikni yoqlashlari kuzatildi. Xissiy-psixologik begonalashuv mavjud oilalarda ayol erkakning yordamisiz eplayman, kuchliman, uddalayman degan nuqtai nazardan qarashlari shakllanganligi aniqlandi, bu esa muammoning asosiy ildizi hisoblanadi.

«Birgalik» effekti, hissiy-psixologik uyg'unlikni rivojlantirib tenglik, o'zaro bir-birlarini tan olish, yon berish holatini mavjudligi bilan izohlanadi. Er-xotinlar o'rtasidagi hissiy-emotsional uyg'unlik o'zaro birgalik effektini rivojlanishiga olib keladi va psixologik jihatdan tenglik munosabatlarini shakllantiradi.

Xulosalar:

- er-xotinlarning yagona va hamjihat organizm sifatida uyg'un tarzda oilaviy hayot kechirishlari;
- organizmning psixofiziologik, psixo-emotsional, biologik, ruhiy-jinsiy uyg'unligini ta'minlanishi;
- Ijtimoiy-psixologik moslikni mavjudligi;
- er-xotinlar biologik-jins va ijtimoiy-shaxs sifatida bir birlarini tan olishlari;
- milliy-etnik qadriyatlar - gender tenglikning ijtimoiy-hissiy-psixologik asosi hisoblanadi.

Er xotinlar gender tengligi muammolarini o'rganish natijasida quyidagi amaliy **takliflarni** berishimiz mumkin:

- har ikki erkak va ayollarda zamonaviylik omili, gender-neytral sifatlarni tarkib toptirish;
- erkaklarning ham jins, ham shaxs sifatidagi mavqeini oshirishga xizmat qiluvchi bilimlarga ega bo'lishlariga erishish;
- er-xotinlarni psixogenetik, psixofiziologik, ijtimoiy-psixologik, milliy-etnik omillar ahamiyatini anglashga yordam beruvchi ma'ruzalar, seminar-treninglar tashkil etish;
- «Birgalik» effekti, hissiy-psixologik uyg'unlik, tenglik, o'zaro bir-birlarini tan olish, yon berish ko'nikmalarini shakllantirish;
- hissiy-emotsional, ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, huquqiy, siyosiy, aqliy, axloqiy, estetik intellektini shakllantirishga qaratilgan o'quv kurslari tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 21 июндаги Олий Мажлис Сенатидаги нутқи. - <https://president.uz/uz/lists/view/2692>
2. БМТТД, Инсон ривожланиши тугрисидаги маъруза. – Ташкент: 1996.
3. Сарибаяева У.С. Ўзбек оилаларида гендер тенглик ва миллий қадриятларнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари. - Т.: "Педагогика" илмий-назарий ва методик журнали 2020 йил 5- сон, 3-6 б.
4. Saribayeva U.S. Characteristics of gender equality between husband and wife in uzbek families // Vidyabharati international interdisciplinary research journal. 2021. Web of science. 3940-3949 (Special Issue) ISSN 2319-4979. 615
5. Mark Barton. <https://www.instagram.com.markbarton>.
6. Минюрова С.А. Кустова О.Л. Формирование «образа женщины» в различных социальных группах. // Журнал практического психолога — 1997. — № 5. — С. 27-29; Семейная психология и семейная терапия. — 1997. — № 1. — С. 95-97.
7. Кустова О.Л. Образ женщины в современных средствах массовой информации (на примере журналов Космополитан, «ОНА», «Домашний очаг», "Елле" и др.) // Образ женщины в средствах массовой информации. Материалы декабрьской конференции. Приволжский Дом знаний, 1998.